

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р **Радослава Велчева Илчева**,
Институт за литература – БАН,
член на научно жури за защита на дисертация за придобиване на
образователната и научна степен «доктор»

от **Валентина Иванова Донева**,
докторант в самостоятелна подготовка на обучение
в област на висшето образование 2. Хуманитарни науки,
професионално направление 2.1. Филология,
научна специалност Руска литература

Валентина Донева е завършила висшето си образование в ЮЗУ «Неофит Рилски» като филолог по руски език и преводач по руски и гръцки език. Има бакалавърска (от 2001 г.) и магистърска (от 2012 г.) образователно-квалификационни степени. От 2009 г. е асистент в Катедрата по славистика на Филологическия факултет на същия университет.

Предлаганият за публична защита дисертационен труд «Метапоетика на тайнственото в късните произведения на И.С. Тургенев» е с обем 144 страници, структурирани в увод, три глави и заключение. Библиографията съдържа 228 заглавия на български и руски език.

В увода са формулирани целите (изследване на метапоестиката на тайнственото), задачите (представяне на уникалната природа и динамика, подбора на изразните средства и мястото на тайнствеността в повестите на Тургенев), обекта (категорията «тайнственост») и предмета на изследване (тайнствените образи; мястото и ролята им в художествената структура на проучваните текстове). Направен е добросъвестен преглед на писаното досега по този въпрос, включително и в периодичния печат. Вярно е забелязано, че насочването на писателя към загадките на човешката психика е в синхрон със съвременната му наука и тясно кореспондира с нейните идеи, методи и правила. Ще добавя, че това е характерно за отношението към тайнственото през XIX в. изобщо и присъства в творчеството на редица писатели, като, например, Едгар Алан По, който с художественото отразяване на нашумелия тогава месмеризъм с пълно право може да претендира за бащинство (според О. Сапарев) по отношение на научната фантастика. Според Донева Тургенев използва фантастиката и тайнственото като форма на бягство от действителността, вид авторова реалност, която позволява нарушаването на възприетата действителност.

Също така в увода се очертава територията на изследването – четири повести от цикъла на тайнствените повести, а именно: «Сън», «Призраци», «Песен на тържествуващата любов» и «Клара Милич». Смятам това решение на докторантката за сполучливо, защото избраните от нея произведения в известен смисъл са сдвоени. «Сън», въпреки че е по-рано във времето, сякаш започва там, където ще свърши «Песен на тържествуващата любов» - поради залегналите в двата текста мотиви за любовния триъгълник и насилственото зачеване, а също и поради сходните образи (тук е особено подходящ руският термин *сквозной образ*) на демоничния изкусител, съвременна реализация на инкуба от европейската демонология, и неговия странен и чуждестранен слуга. Елис от «Призраци» и Клара Милич от едноименното произведение пък имат обща «прародителка» – сукубът, женският демон от европейското средновековие. По този и ред други признаци горепосочените четири повести се обособяват от останалия цикъл.

В Първа глава «Рецепция на късните повести на Тургенев» се коментират жанровите разграничители на термините «новела», «повест», «разказ», като се установява, че «през този период няма рязка граница между повестта и разказа». Възприемането на тайнствените повести на писателя е разгледано в контекста на възприемането на късните му повести изобщо. Показана е градивната функция за поетиката им на конкретните описани събития, в хода на които се разкриват характерите на героите. Като една от причините за статичността на тези характери е посочена категорията «време». Вниманието на писателя е насочено предимно към вътрешния свят на героите му, а историята е фон за сюжета. Като новаторски подход е изведено обстоятелството, че «образът става картинен, визуален. Четенето преминава в кинолента. Читателят чете и “вижда“ с мисълта и душата си.»

Глава Втора е посветена на особеностите на поетиката на повестите като авторски код. Въпреки, че като поле на изследването са посочени четири повести, Донева не пренебрегва и останалите произведения от цикъла. Нещо повече, тя предлага тяхна интересна класификация, в която ролята на класификатор се поема от тайнственото. Показани са отделни допирни точки с фантастиката, като вярно е забелязано, че фантастиката има амбицията да покаже бъдещи моменти на развитие. Направени са съпоставки с трудове на Шопенхауер, Кант, Гьоте. Като водещи теми в тайнствените повести са посочени социалното съществуване на човека и трагичната предопределеност на човешката съдба. Коментирани са и начините, по които Тургенев въвежда необяснимото в художествения текст. Разказвачът сякаш обяснява и анализира тайнствеността, но във финала тя отново е необяснима и неразгадана. Показано е възникването на предпоставки за зараждане на поетика, която действа на емоционално ниво.

Трета глава «Образът на тайнственото в тайнствените повести на Тургенев» е най-приносната. В нея от различни наблюдателни позиции се анализира смъртта като основен носител на тайнственото и ирационалното. Тази глава се изгражда от две подглави. В първата от тях – «Тайнственост и мелодика» вниманието на авторката е насочено към особената мелодика на Тургеневия изказ, която сродява текста с музиката. Фантазията «Призраци» е уподобена на песен, която има няколко куплета, разделени от повтарящ се припев. Разкрито е въздействието на музиката на емоционално ниво. По отношение на «Песен на тържествуващата любов» пък е показано как музиката контролира на всички нива произведението, наричано от Тургенев в писмата му «италианско пастичио». В. Донева издига идеята, че от съвременна гледна точка тайнствените повести на Тургенев наподобяват 3D усещане – звук, образ и илюзия за допир.

Втората подглава разглежда функциите на съня в изследваните текстове. Това е един важен въпрос, защото от една страна сънищата са иреални сами по себе си, а от друга, като «човек, който се интересува от природата, Тургенев създава сънищата в „тайнствените“ си повести като се позовава на науката». Ако сънят в разказа «Сън» насочва към дълбинните пластове на подсъзнателното и в крайна сметка се оказва проява на генетичната памет, сънят в «Клара Милич» става пресечното пространство между живота и смъртта, единственото място, където живият Аратов може да общува с мъртвата Клара. Сънят постепенно преминава в халюцинация, а след това - в смърт. Изведена е връзката сън – смърт по отношение на разглеждания миницикъл.

Заклучението систематизира и обобщава основните изводи, направени в хода на изследването.

Тайнствените повести на Тургенев са значима, интересна, но подминавана в нашата литературоведска русистика тема. Подобно е и положението им в руското литературознание. Въпреки някои талантиливи изследвания (на Л.В. Пумпянски, В.М. Маркович, В.Н. Топоров, А.Б. Муратов и др.) те остават някак си встрани от интереса на литературните историци и теоретици, за които И.С. Тургенев е най-вече авторът на големи и концептуални романи. От малките прозаични жанрове критиката пък предпочита «Записките на ловеца» и «Стихотворенията в проза». Определен интерес към тайнствените повести, който впрочем бързо затихна, бе регистриран в Русия през 2005 – 2006 г., когато те бяха обект на изследване в три кандидатски дисертации – на К.В. Лазарева, Е.В. Науменко и О.В. Дедюхина. Не е тук мястото да коментирам тази ситуация, затова само ще изкажа своето предположение: тайнствените повести не се вписват (или поне не плавно) в каноничната представа за Тургенев и неговото творчество от Историите на руската литература, често влизат в противоречие с възприетите в литературната наука стереотипи за

класика-реалист. Затова приветствам смелостта на докторантката да се заеме с този, ако не пренебрегван, то поне не афиширан пласт от художественото наследство на писателя. Като допълнителна трудност и, същевременно, като предизвикателство пред изследователя би могло да се посочи обстоятелството, че в жанровото отношение фантастичното и днес не е достатъчно сегментирано, а разноликостта на явлението (научна фантастика, магически реализъм, приказна фантастика, фентъзи, градска легенда, страшилка) сериозно затруднява неговото теоретизиране.

Към изведените в заключението приноси на дисертационния труд, с които съм напълно съгласна и които тук няма да повтарям, бих добавила следните, според мен, **приносни моменти**:

1) Изследването на В. Донева недвусмислено показва, че тайнствените повести не са инцидентно, а закономерно явление в творческото развитие на писателя, че появата им е «премерена стъпка и нарочно търсен резултат», че насочването на Тургенев към мистичните и свръхестествените моменти е свързано с цялостния му творчески път (глава Втора). Те може да не заемат (и не заемат!) централно място в него по ред причини, преpraщащи към първоначалната им рецепция в Русия през XIX в, но в никакъв случай не са и маргинални. Нещо повече, те донякъде са шансът на този класик на руската литература за завръщане при днешния масов читател.

2) В труда има много интересни и добре изпипани конкретни анализи, които завършват с отделни неочаквани, но точни и аргументирани изводи, като, например, че действията на Валерия от «Песен на тържествуващата любов» в състояние на сомнамбулизъм са всъщност нейните тайни желаниа, скрити дълбоко в подсъзнанието ѝ. Сънят е начинът те нахлуят в реалния живот. С оглед на преподавателската работа на докторантката, тези анализи са особено ценни и приносни.

3) Изложението е стегнато и концентрирано. Авторката е избегнала изкушенията да навлезе в такива примамливи, но странични с оглед на поставените задачи и цели проблеми като същността на психичното, жанровото разнообразие, в които то се реализира и т.н.

Имам следните **бележки** към дисертационния труд на В. Донева

1) Тайнствените повести са разгледани единствено в контекста на творчеството на Тургенев. Те обаче могат да бъдат видяни ако не в руслото, то поне в допирните си точки с две магистрални линии. Първата от тях е руската романтична повест от XIX в. (Пушкин, Титов, Бестужев-Марлински, Гогол), в която тайнственото, плащещото, необяснимото заема централно място. Какво е заимствал и какво е отхвърлил Тургенев от своите руски предшественици? Отговорът на този въпрос би доизяснил някои от особеностите на поетиката на цикъла като цяло.

Второто русло е това на съвременната на писателя западноевропейска литература (Мопасан, Мериме, Флобер). Едно такова

съпоставяне би показало недвусмислено, например, че с изключение на «Разказът на отец Алексей» с препратката към образа на *леший* от руския фолклор, тайнствените персонажи са силно повлияни от западноевропейската демонология (инкуби и сукуби). Това влияние би обяснило и парадоксалния факт, че онези произведения на Тургенев, които са били възторжено приемани от руския читател са били неразбирани и подминавани от западния и обратно. С други думи, повестите са били разбираеми за западния читател или за прозападно ориентирания в литературно отношение руснак, защото са поели вековните страхеви на западния човек пред лицето на тайнственото и необяснимото.

2) Конкретните анализи на повестите, които, повтарям, оценявам високо, само биха спечелили, ако се направят съпоставки по линия на действащите персонажи с романите на Тургенев. Така би станало ясно, че Софя Владимировна е всъщност негатив в смисъла на традиционната фотография на Елена Стахова (или Елена Стахова с обратен знак), а Яков Аратов е типологичен потомък на Рудин.

3) Библиографията е обстойна, подробна, но чрез включване на заглавия от периодичния печат – излишно претоварена. В същото време в нея не са отразени автори като Юнг и А. Жолковски («Из новейших одобрялся несомненно один Тургенев» К теме И.С. Тургенева и Н.С. Лескова – http://www-bcf.usc.edu/~alik/rus/ess/bib205.htm#_ftn1). Посочено е изследване за рецепцията на Тургенев на Е. Метева от 1984 г., а е игнорирана статията в посветения на руската литература том 2 на «Преводна рецепция на европейските литератури в България в 8 тома от 2002 г.». Що се отнася до мъртъвците, които като Клара Милич се намесват активно в живота на живите, то тук е уместно позоваването да бъде не към кратката речникова статия на Л. Виноградова, а към първоизточника - трудовете на Д.К. Зеленин, който въведе в науката термина «заложные покойники». Смятам, че концепцията на Зеленин би спомогнала за изясняване на «руската следа» не само в образа на Клара Милич, но и в този на барона от «Сън».

Смятам, че следните положения се нуждаят от **прецизиране** или **коригиране**:

1) Недостатъчно изясненият според авторката в родното ни литературознание въпрос за историята и същността на руския романтизъм, за влиянието му върху руската литература от втората половина на XIX век (увод). Този въпрос, като се започне още от XIX век е получил нужното аргументирано тълкуване в руското литературознание и, вероятно, по тази причина не е бил на дневен ред за българските изследователи

2) Твърдението, че «за XIX век като за историческо време не е характерен какъвто и да е динамизъм» (глава първа) Напротив: в началото на века Русия е феодална страна, а след 1861 г. в нея бурно се развиват

капиталистически отношения и това е само един от възможните в случая примери.

3) Твърдението, че «Клара Милич» се появява в период, «в който в руското общество широко се разпространяват реакционни настроения, изразени в увлечение към мистицизма и спиритизма» (глава Първа). Не смятам, че съществува знак за равенство между общественно-политическата реакция и интереса към мистицизма.

4) Позоваването на българската номинативна традиция при коментирането на корелацията име по рождение – артистичен псевдоним в «Клара Милич» (с. 88).

5) Твърдението «Художественото време тук (т.е. в повестите), за разлика от романите, не се концентрира върху отдавна отминали времена» (заключение) – коректното, според мен, би било «върху конкретния исторически момент».

Дисертацията предизвика у мен следните **въпроси**:

1) Имат ли влияние тайнствените повести на Тургенев върху българската литература и ако нямат, какви са евентуалните причини? Защото отсъствието на едно явление е толкова важно за изследвателя, колкото и от присъствието му.

2) Какво е мнението на Донева за традиционния превод на български на заглавието на «Песнь торжествующей любви» като «Песен на тържествуващата любов»? Защото падежът с еднакво основание може да бъде определен и като родителен (Песен НА) и като дателен (Песен, посветена на; песен към).

Надявам се, че тези бележки и въпроси ще са от полза на В. Донева в по-нататъшната ѝ работа на учен и преподавател. Ще си позволя и една препоръка, която засяга начина ѝ на писане: повече самоувереност и, дори, самоизтъкване. В текста има много ценни наблюдения, много интересни заключения, като това за закономерността от появата на тайнствените повести в творческото развитие на Тургенев (глава Втора, с.45). Самите изводи обаче не винаги са ясно подчертани и формулирани: горепосоченото заключение не е отразено в приносните моменти по дисертацията. Авторката като че ли предоставя на читателя сам да открие съдържашите се в изследването ѝ изводи – подход, който е много уместен в художествен текст, но който може да не бъде разбран правилно в научен текст.

Основните идеи и резултати от дисертацията са апробирани в 7 статии, една от които в чужбина, докторантски уъркшоп и международна конференция.

Авторефератът предава точно и адекватно структурата и съдържанието на дисертацията.

Всичко казано дотук ми дава основание убедено да препоръчам на почитаемото научно жури да присъди на Валентина Иванова Донева образователната и научна степен «доктор» за дисертационния ѝ труд «Метапоетика на тайнственото в късните произведения на И.С. Тургенев».

Дата: 05. 12. 2015 г.
София

Член на журито:
(доц. д-р Р. Илчева)